МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

САНЖАРОВ ВАЛЕРІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 348:272-74(4-15)“XII-XIV”

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КАНОНІЧНОГО ПРАВА В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ У XII–XIV СТОЛІТТЯХ

12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Ірпінь – 2024

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі публічно-правових дисциплін ПВНЗ «Університет сучасних знань»

Науковий керівник:
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Шевченко Анатолій Євгенійович,
Державний податкового університет,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права

Офіційні опоненти:
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України
Ярмиш Олександр Назарович,
Державний науково-дослідний інститут МВС України,
головний науковий співробітник

доктор юридичних наук, професор,
Бобровник Світлана Василівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права

Захист відбудеться «28» травня 2024 року о 10^{00} на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 27.855.03 в Державному податковому університеті за адресою: 08205, Київська область, м. Ірпінь, вул. Університетська, 31

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного податкового університету за адресою: 08205, Київська область, м. Ірпінь, вул. Університетська, 31

Автореферат розісланий «26» квітня 2024 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради **Ігор ГРИЦЮК**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження зумовлено потребою у вивченні світових тенденцій розвитку права, юридичної науки й особливостей формування правової сфери, важливістю рецепції досягнень світової юридичної думки для розвитку юридичної науки в Україні з метою подальшої інтеграції в європейський та міжнародний правовий простір.

XII–XIV століття були періодом оновлення та трансформації західноєвропейського права, рецепції римського права, становлення й розвитку університетської системи правової освіти. Макс Вебер охарактеризував канонічне право як попередника сучасної правової раціональності. Канонічне право становить значну частину правової структури не лише Церкви, а й світського суспільства від Середньовіччя до сучасності. Граціанова «Гармонія суперечливих канонів» («Concordia discordantium canonum») або «Декрет» («Decretum») є як підсумком розвитку права християнської Церкви за перші одинадцять століть її існування, так і основою канонічної юриспруденції аж до XX століття. Граціана цілком доречно вважають фундатором канонічного права. «Декрет» Граціана був одним із середньовічних творів, які найчастіше копіювали: збереглося більш ніж 600 повних рукописних копій та незліченні фрагменти трактату. У XIII та на початку XIV століть «Декрет» Граціана одночасно із пізнішим декретальним правом увійшов до «Корпусу канонічного права» («Corpus iuris canonici»). Незважаючи на заміну «Корпусу канонічного права» «Кодексом канонічного права» 1917 р. (замінений зі свого боку новим «Codex iuris canonici» 1983 р.), багато правових норм чинного католицького церковного права ґрунтуються на текстах Граціанового «Декрету».

«Декрет» Граціана є не тільки первинною складовою «Корпусу канонічного права», а й основою європейської правової культури. Його зміст і методологія сформували ядро західної правової традиції. Спадщина «Декрету» в західній правовій традиції охоплює встановлення природного права як важливого елемента європейських правових систем, створення структур публічного права, поширення принципів міжнародного права, розробку процесуального права. Новаторськими були положення трактату Граціана про правовий захист особи, визнання особи та автономії жінки в шлюбному праві. З погляду методології, «Гармонія суперечливих канонів» є викликом мистецтву герменевтики, тобто тлумаченню священних текстів. Діалектична аргументація Граціана в його коментарях («дікта») дає змогу констатувати факт формування нової юридичної науки з XII ст. Через Граціана історія європейської юриспруденції зазнала вирішального впливу каноністів, а також юристів римського права – легістів або цивілістів. Обидві групи юристів створили середньовічне та ранньомодерне «загальне право» («ius commune»). Середньовіччя засвідчило, що справжнє церковне (канонічне) право може існувати поряд із державним правом, тобто правовий порядок не зводиться лише до волі держави. Ця історична константа в юридичній історії Заходу, а саме співіснування двох законів, двох правових систем, привела зрештою до сучасного демократичного плюралізму.

Сучасне західне право глибоко зобов’язане канонічному праву

Середньовіччя. Конституційне право багато в чому завдячує теоріям представництва, згоди та прав, які вперше розробили каноністи. Міжнародне право використовує досвід організації співіснування й подолання конфліктів, проведення дипломатичних перемовин на міждержавному та міжконфесійному рівнях. Сучасне шлюбне й сімейне право було сформовано середньовічною концепцією шлюбу як таїнства, створенням складного зводу шлюбного права та забезпеченням виконання цього закону в церковних судах. Сучасні концепції комерційного права про зобов'язання, лихварство, відсотки, обітниці та застави також ґрунтуються на середньовічному канонічному праві, як і сучасні уявлення про право бідних і злиденних на базовий рівень існування та підтримки. Безліч цивільних і кримінально-процесуальних норм (від вимоги письмового фіксування судових процедур до привілею «не свідчити проти себе») мають коріння в канонічному праві.

Середньовічне канонічне право досі залишається недостатньо дослідженою галуззю юридичної науки. Причини цього полягають як у тому, що цей предмет лежить на стику історії та юриспруденції та вимагає від дослідника володіння інструментарієм обох цих дисциплін, так і у складнощах суто джерелознавчого характеру. Збірками середньовічного канонічного права та коментарями до них є багатосторінкові фоліанти, які збереглися в досить великій кількості екземплярів, навіть незважаючи на те, що значна їх частина загинула в ході Реформації. Точну кількість рукописів «Декрету» Граціана та збірок папського декретального права, що збереглися, досі не встановлено, але їх нараховують сотні. Переважну більшість цих джерел не опубліковано, підготовці сучасних критичних видань перешкоджає їхній «масовий» характер, великий обсяг, палеографічні та кодикологічні складнощі. На берегах збірників канонічного права перебувають численні «маргіналії», «глоси», додані туди в різні періоди різними авторами, текст їх записаний за допомогою особливих юридичних скорочень, тому розшифровка й атрибуція таких текстів пов'язані зі значними труднощами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконане в межах планових науково-дослідних тем у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук НАН України на 2019–2023 роки, затвердженими постановою НАН України від 30 січня 2019 р. № 30, ґрунтується на положеннях Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021.

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради ПВНЗ «Університет сучасних знань» від 26 травня 2015 року (протокол № 4).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в аналізі закономірностей становлення й розвитку системи канонічного права в Західній Європі в період класичного Середньовіччя (XII–XIV стст.) і з'ясуванні здобутків і перспектив його вивчення в сучасній історико-правовій науці.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі *завдання:*

– охарактеризувати стан наукового дослідження проблеми формування та функціонування канонічного права в період Середньовіччя, особливості доктринальних підходів учених різних епох і сучасні тенденції історіографії обраного предмета;

– виокремити й охарактеризувати основні джерела, які стали підґрунтям для створення канонічного права впродовж пізньої Античності та раннього Середньовіччя;

– проаналізувати юридичні пам'ятки попередніх епох і з'ясувати їх вплив на структуру та склад «Декрету» Граціана;

– розкрити роль і значення теологічного складника канонічного права в роботах ранніх каноністів і Граціана; обґрунтувати доцільність, характер і особливості цитування біблійних текстів і псевдоапостольської літератури в юридичних трактатах з канонічного права;

– переосмислити існуючі уявлення й історіографічну традицію щодо особистості та правничої діяльності болонського магістра Граціана як фундатора канонічного права;

– визначити етапи розвитку середньовічного канонічного права класичного періоду, обґрунтувати основні етапи формування «Корпусу канонічного права» та виокремити їх особливості;

– з'ясувати роль римських понтифіків (пап), загальноцерковних Соборів та професійних юристів європейських університетів (зокрема, Болонського) у створенні та практичному використанні системи канонічного права;

– встановити значення формування системи канонічного права для Церкви та християнського суспільства Західної Європи й розвитку середньовічного західноєвропейського права.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, притаманні Західній Європі в період формування середньовічного канонічного права.

Предметом дослідження є становлення та розвиток канонічного права в Західній Європі у XII–XIV століттях.

Методи дослідження. Основу методологічного забезпечення роботи становить сукупність філософських підходів пізнання, філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Світоглядну основу дослідження, що підкреслює його багатосистемний характер, забезпечило застосування філософсько-світоглядних методів пізнання. Так, *діалектичний метод*, пов'язаний із врахуванням всезагальних законів розвитку суспільства й правової сфери та їх удосконалення, дав змогу з'ясувати витоки та джерела канонічного права періоду Середньовіччя (підрозділ 1.2) і визначити розвиток декретального та соборного законодавства XIII–XIV стст. (підрозділ 3.2). *Ідеалістичний метод* був застосований у процесі аналізу структури й основних положень «Декрета Граціана» та розвитку доктрини канонічного права (підрозділи 2.1, 2.2). *Метафізичний метод* дав змогу дослідити процес становлення канонічного права у Західній Європі в чітко визначений історичний період та з'ясувати сутність і природу канонічного права (підрозділи 2.2, 3.1).

Особливого значення для дослідження мав *порівняльний метод*, що забезпечив зіставлення ідей декретистів і декреталістів (підрозділ 2.2) та декретального й соборного законодавства (підрозділ 3.2). *Історичний метод* забезпечив врахування особливостей розвитку західноєвропейського суспільства XII–XIV століть та їх вплив на формування й становлення канонічного права.

Об'єктивність та істинність результатів дослідження забезпечена системою

філософських підходів до пізнання, які створили світоглядну основу пізнання та забезпечили можливість з'ясувати гносеологічну, комунікативну й еволюційну природу канонічного права Західної Європи XII–XIV століть.

Синергетичний підхід забезпечив формування вихідної концептуальної основи, яка забезпечила пізнання закономірностей формування канонічного права. *Аксеологічний підхід* забезпечив виокремлення інструментальної цінності канонічного права як засобу організації суспільства, створення умов щодо співіснування декретального та соборного законодавства XII–XIV століть.

Герменевтичний підхід обумовив можливість з'ясувати зміст і природу канонічного права, проаналізувати його витоки та джерела, поєднати доктринальну інтерпретацію праць учених різних епох з нормами канонічного права. *Антропологічний та комунікативний підходи* застосовані в процесі з'ясування значення формування системи канонічного права для церкви та християнського суспільства Західної Європи й розвитку середньовічного західноєвропейського права для забезпечення процесу регулювання суспільних відносин досліджуваного періоду.

Загальнонаукові методи (індукція та дедукція, аналіз і синтез, абстрагування й аналогія) є основою аналізу «Корпусу канонічного права». Вони, крім того, забезпечують зіставність отриманих результатів (підрозділ 2.2). Аналіз середньовічних правових пам'яток вимагає використання лінгвістичних методів, які дають змогу розкрити зміст ключових термінів і понять крізь призму етимології та смислового навантаження. Системно-функціональний метод дав змогу: 1) аналізувати середньовічне церковне право як самостійну завершену структуру й порівнювати його як загалом, так і на рівні окремих структурних підрозділів з канонічним правом XX століття (1917, 1983 рр.) і з сучасним цивільним правом (підрозділ 3.2); 2) виробити критерії систематизації, класифікації та типологізації правових і юридичних пам'яток XII–XIV століть (підрозділ 3.1). Техніко-юридичні методи дали змогу здійснити дослідження текстів міжнародних нормативно-правових актів (одним з яких, безумовно, є «Корпус канонічного права») з огляду на юридичне значення норм і термінів.

Нормативну основу дослідження становлять положення «Корпусу канонічного права» (у класичному виданні), папських конституцій, постанов загальноцерковних Соборів.

Емпірична база дослідження сформована з праць каноністів, матеріалів церковних трибуналів (від Римської Роти до єпископських і монастирських офіціаліте), матеріалів світського правосуддя, які відображають протиріччя між духовною та світською юрисдикціями.

Теоретичною основою дисертації є праці вчених, які розробляли проблематику канонічного права західноєвропейського Середньовіччя. Дисертаційне дослідження побудоване на аналізі наукових праць таких науковців, як: Г. Лебра (Le Bras), Ж. Годме (Gaudemet), С. Кюттнер (Kuttner), П. Ландау (Landau), В. Хартманн (Hartmann), А. Гарсіа і Гарсіа (García y García), Дж. Брандейдж (Brundage), В. Мюллер (Müller), Р. Вейганд (Weigand), Г. Долежалек (Dolezalek), Дж. Нунан (Noonan), Т. Ленхерр (Lenherr), К. Пеннінгтон (Pennington), К. Ньорр (Nörr), М. Ашері (Aschery), Ч. Дагген

(Duggan), А. Дагген (Duggan), А. Вінрот (Winroth), Б. Бресінгтон (Brasington), Р. Сомервіль (Somerville), К. Ларраінсар Гонсалес (Larrainzar González), Х. В'єхо Хіменес (Viejo-Ximénez), А. Ларсон (Larson), М. Х. Айхбауер (Eichbauer), Д. Саммерлін (Summerlin), Дж. Ві (Wei) тощо. Окремі аспекти західноєвропейського канонічного права досліджувалися українськими істориками й правознавцями, як-от: Т. Горбаченко, Т. Грекул-Ковалик, М. Губська, Д. Забзалюк, В. Лубський, О. Максимюк, І. Мацелюх, С. Місевич, В. Омельчук, Л. Попсуєнко, Б. Савенко, С. Сливка, В. Форманюк, Т. Харитонова та інші.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній науці комплексним монографічним дослідженням, присвяченим аналізу процесу становлення й розвитку системи канонічного права в Західній Європі часів класичного Середньовіччя (XII–XIV стст.).

Найістотнішими результатами дослідження, що зумовлюють його новизну та визначають внесок автора в розроблення зазначеної проблематики, є такі положення й висновки, зокрема:

вперше:

– у вітчизняній юридичній науці здійснено комплексне дослідження сучасних доктринальних уявлень щодо західноєвропейського середньовічного церковного права, з'ясовано здобутки окремих учених, наукових інституцій і національних шкіл церковного права;

– визначено роль окремих римських понтифіків, загальноцерковних Соборів Західної Церкви та професійних юристів європейських університетів (зокрема, Болонського) у створенні й практичному використанні норм канонічного права;

– досліджено джерела середньовічного канонічного права та їх вплив на створення «Корпусу канонічного права». Йдеться про «Декрет» Граціана, «Декреталії» або «Liber extra» папи Григорія IX (1227–1241), «Книгу шосту» або «Liber sextus decretalium» папи Боніфація VIII (1294–1303), «Клементини» або «Конституції» папи Клемента V (1305–1314) та збірники «Extravagantes» і «Extravagantes Communes» папи Іоанна XXII (1316–1334);

удосконалено:

– визначення ряду термінів і понять, пов'язаних із середньовічним церковним правом;

– періодизацію становлення й розвитку канонічного права та відповідних юридичних інституцій християнської Церкви в Західній Європі; перший етап зазначався: 1) доктринально – розробкою внутрішньо послідовної, структурованої системи канонічного права, відокремлення його від теології; 2) інституційно – появою факультетів права (цивільного й канонічного) і докторських ступенів з обох прав в європейських університетах. Другий етап визначила трансформація канонічного права в правову систему, засновану на папських декреталіях. Третій етап – це епоха домінування уніфікованого канонічного права завдяки розвитку соборного й папського законодавства;

дістали подальшого розвитку:

– питання щодо визначення етапів створення «Декрету» Граціана, робота над яким суттєво змінювалася з часом залежно від уявлень ученого про право.

Перший етап забезпечив створення матеріалу для використання під час викладання; другий – забезпечив його перетворення на навчальний текст посібника для священників і суддів, а третій етап завершив формування кодексу канонічного права;

– положення про роль канонічного права у встановленні природного права як важливого елемента правової системи, створенні структур публічного права, поширенні принципів міжнародного права, підкресленні правового захисту особи в процесуальному праві.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження мають як теоретичне, так і практичне значення та можуть бути використані у:

– *науково-дослідній роботі* як підґрунтя для подальших наукових досліджень особливостей та специфіки розвитку канонічного права, його зв'язків (аналогій, запозичень) із рецепцією римського права та сучасного цивільного права, під час наукових пошуків у сфері міжнародного права;

– *нормотворчій діяльності* в процесі розробки й удосконалення нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання відносин держави та церкви, взаємодії окремих церковних підрозділів і віруючих;

– *освітньому процесі* під час підготовки та викладання в закладах вищої освіти нормативних дисциплін і спецкурсів з історії держави й права зарубіжних країн, канонічного права, а також у процесі розробки й удосконалення навчальних програм, курсів лекцій, навчальних, навчально-методичних посібників і підручників.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

У тезах доповіді «Десятина в середньовічному канонічному праві», опублікованих спільно з Н. Бинюк, автором особисто розглянуто десятинну проблематику в «Декреті» Граціана та постановах Четвертого Латеранського (1215 р.) і В'єнського (1311–1312 рр.) Соборів.

У тезах доповіді «Середньовічне кримінальне правосуддя згідно англосаксонському законодавству», опублікованих спільно з Н. Бинюк, автором особисто розглянуто роль духовенства та канонічного права у формуванні системи права в Англії в Середні віки, зроблено висновок, що судова підтримка Церкви дозволила королівському правосуддю на ранніх етапах розвитку перетворитися на ефективну систему кримінальних проваджень.

У тезах доповіді «Фіскальна політика Авіньйонских пап: історичні паралелі», опублікованих спільно з Г. Санжаровою, автором особисто розглянуто питання адміністративного та фінансового права Церкви за римських пап Авіньйонської доби.

Ідеї та розробки, які належать співавторам, одночасно з якими були опубліковані наукові статті, в дисертації не використовувалися. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці інших учених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні

положення й висновки дисертаційного дослідження були обговорені на засіданнях кафедри публічно-правових дисциплін ПВНЗ «Університет сучасних знань», а також оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, зокрема «V Всеукраїнські науково-правові читання пам'яті доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, член-кореспондента Національної академії правових наук України Ніни Романівни Нижник» (м. Ірпінь, 28 жовтня 2021 року); «Історія торгівлі, податків та мита» (м. Дніпро, 27–28 жовтня 2022 року); «VI Всеукраїнські науково-правові читання пам'яті доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, член-кореспондента Національної академії правових наук України Ніни Романівни Нижник» (м. Ірпінь, 27 жовтня 2022 року); «Міжнародне право XXI століття: сучасність та майбутнє» (м. Ірпінь, 25 травня 2022 року).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у 10 публікаціях, серед яких 4 статті – у наукових фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, 2 – у зарубіжному науковому виданні та 4 тези доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлені особливостями об'єкта й предмета дослідження, його метою та завданнями, а також теоретико-методологічними засадами дослідження. Дисертація складається з анотації, змісту, переліку умовних позначень, основної частини (вступу, трьох розділів, поділених на шість підрозділів, висновків) та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 211 сторінок, обсяг основного тексту – 182 сторінки, список використаних джерел складається з 250 найменувань на 25 сторінках та 2 додатки на 4 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, ступінь її наукової розробленості, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, методологічну, теоретичну й емпіричну бази роботи. Сформульовано положення, які характеризуються науковою новизною, розкрито теоретичне та практичне значення отриманих результатів, наведено відомості щодо апробації результатів дослідження, зазначено структуру й обсяг роботи.

Розділ 1 «Стан наукової розробки та джерельна база дослідження проблеми» присвячено обґрунтуванню етапів історіографії становлення та розвитку середньовічного канонічного права, з'ясуванню основних напрямів сучасних досліджень і новітніх підходів до інтерпретації юридичних пам'яток західно-християнської Церкви. Проаналізовано основні складники «Корпусу канонічного права» як основного джерела з церковного права від Середніх віків до перших десятиліть XX століття.

У підрозділі 1.1 «Стан наукової розробки проблеми середньовічного канонічного права» здійснено узагальнення наукових поглядів і концепцій на сутність та характерні риси середньовічного церковного права в Західній Європі.

Констатовано, що основою сучасних поглядів істориків права на розвиток канонічного права є напрацювання європейських шкіл дослідників церковного права XIX ст. Зазначено, що на джерелознавчі дослідження й узагальнюючі роботи з теорії та історії канонічного права в XIX ст. суттєво впливали зовнішні чинники: загальноєвропейський процес відокремлення держави від церкви й церкви від держави, державна роздрібленість майбутньої Німеччини, криза інституту папства та втрата папами світських володінь в Італії, відкриття секретних архівів Ватикану. Окреслені зовнішні проблеми перед дослідниками середньовічного канонічного права в XX ст.: 1) дві світові війни, які зламали судьби та академічні кар'єри багатьох учених, суттєво звузили можливості працювати в архівах; 2) поява впродовж одного століття двох нових «Кодексів канонічного права» 1917 та 1983 років; 3) Другий Ватиканський Собор, який мав на меті пристосувати католицьку церкву до нових умов і викликів суспільного життя. З'ясовані витоки процесу «теологізації» церковного права, навернення дослідницької уваги передусім на розкриття теологічних коренів канонічного права. Визначено, що у XX столітті стався різкий стрибок у накопиченні знань про правничі зібрання XII–XIV стст., їх датування, авторство, рукописну традицію. Підкреслено, що в історіографії чимало попередніх висновків і положень щодо становлення й розвитку канонічного права були переглянуті або суттєво скореговані, набули розвитку нові сюжети та проблеми, зазнала певних змін дослідницька парадигма, історико-правові питання почали розглядатися як частина міждисциплінарних досліджень. Аналіз наукових публікацій останніх двох десятиліть дав змогу дійти висновку, що дослідницький інтерес до проблематики середньовічного канонічного права в XXI ст. тільки зростає, поширюється міжнародна співпраця, застосовуються нові підходи й технології. Певну увагу приділено інституційному складникові викладання та вивчення середньовічного канонічного права, організації міжнародних конференцій і видання матеріалів з канонічного права Середніх віків. Зазначено внесок «національних шкіл» з дослідження церковного права у вивчення канонічного права у Західній Європі в Середні віки. Визначені проблемні й дискусійні питання та перспективи подальших досліджень.

У підрозділі 1.2 «Витоки і джерела канонічного права в Середні віки» виокремлено основні категорії джерел, які надали Граціану матеріали для «Декрету»: канони соборів, папські декреталії, біблійні тексти та псевдоапостольська література, патристичні тексти, римське право, капітулярії Каролінгів, а також підробні юридичні тексти зі збірок попередніх епох. Проаналізовано виправданість, характер і подробиці цитування біблійних текстів та псевдоапостольської літератури у формі так званих «канонів апостолів». Зазначено, що тексти раннього церковного права увійшли до сучасної кодифікації права католицької церкви лише завдяки «Декрету» Граціана. Проаналізовано наявні дані та історіографічну традицію щодо особистості Граціана: його імені, походження, місця народження, освіти, приналежності до чорного чи білого духовенства, наукової кваліфікації, місця роботи та написання його творів, дати створення, джерел запозичень і етапів композиції тексту «Декрету», дати й місця смерті каноніста. Констатовано, що в останні роки з'ясовані безпосередні джерела

окремих розділів «Декрету» – дограціанівські канонічні збірники, а саме: «Панормія» та «Колекція трипартита» Іво Шартрського, «Колекція канонів» єпископа Ансельма Луккського (1036–1086), «Полікарп» (бл. 1111–1113) кардинала-диякона Григорія з титулом св. Хрізогона, «Збірка в трьох книгах» (1113–1120), «Книга про милосердя і справедливість» Алгера з Льєжа, «Етимології» Ісидора Севільського, «Сентенції магістра А.», ймовірно, Елмера Кентерберійського.

Проаналізовано чотири постграціанські декретальні колекції, які одночасно з «Декретом» увійшли до «Корпусу канонічного права» (офіційне римське видання 1582 року): «Декреталії Григорія IX» або «Liber extra» папи Григорія IX (1227–1241), оприлюднені 1234 року (автором «колекції» був домініканець Раймондо да Пенафорт), «Книга шоста» або «Liber sextus decretalium» папи Боніфація VIII (1294–1303), «Клементини» або «Конституції» папи Клемента V (1305–1314) та збірки «Extravagantes» і «Extravagantes Communes» папи Іоанна XXII (1316–1334). Охарактеризовано видання матеріалів церковних соборів, папських реєстрів і грамот окремих понтифіків, а також правил папської канцелярії.

Розділ 2 «Становлення системи церковного права в Західній Європі в XII столітті» містить структурний і змістовний аналіз Граціанового «Декрету» та його поширення й використання для викладання канонічного права в італійських і трансгірських університетах.

У підрозділі 2.1 «Аналіз структури та основних положень «Декрету» Граціана» констатовано, що Граціан мав намір зібрати, упорядкувати та раціоналізувати накопичений за попереднє тисячоліття закон Церкви, усунувши розбіжності між різними джерелами. Із завдання походить назва роботи – «Гармонія суперечливих канонів». Граціан представляв свої джерела одне за одним, а коли виявлялися розбіжності чи протиріччя, вставляв власні коментарі, які називалися «dicta» (буквально «вислови»). Зазначено, що додавання коментарів («дікта») відрізняло колекцію Граціана від більшості інших канонічних збірок до і після нього. Проаналізовано принципи відбору, організації та аналізу матеріалу Граціаном. «Декрет» Граціана поділяється на три основні частини, кожна з яких побудована по-різному. Перша частина трактату («Pars prima») поділена на 101 розрізнення («distinctiones»), які після вступу до доктрини правових джерел або «трактату про закони» (D. 1–20) розглядали питання висвячення й обрання священнослужителів, пов'язані з таїнством висвячення (хіротонією) (D. 21–80). Декретисти, які наслідували Граціану (Руфін, Стефан з Турне), називали першу частину «трактатом про церковні посади» («de officiis»). Розрізнення з 81 до 101 містять додаткові тексти та доповнення до вже розглянутих тем, Граціан вважав їх «епілогом» до першої частини.

Друга частина («Pars secunda») містить 36 вигаданих юридичних справ («causae»), кожна з яких існує для ілюстрації окремої теми. Після опису судової справи Граціан ставив ряд запитань, далі після кожного з них він надавав відповідні юридичні тексти-пояснення. У своїх коментарях («дікта») Граціан розв'язував суперечності в джерелах і давав відповідь на кожне запитання. Граціан не впорядковував свої «causae» відповідно до чіткого систематичного плану, але «справи» об'єднувалися навкруги наскрізних ключових проблем.

Зміст другої частини декретист Руфін узагальнив як «церковно-правові питання» («ecclesiastica negotia»). На початку Граціан розглядає юридичні проблеми священнослужителів (С. 1–6), починаючи з обговорення симонії (С. 1) і єресі. Подальші справи (С. 2–6) стосуються питань церковного кримінального процесу. Зазначено, що цей розділ надав декретистам відправну точку для розробки церковного кримінального права та кримінально-процесуального права («negotia Criminalia»). Справи 7–10 присвячені питанням церковного конституційного права й організації (відмова єпископів від посади, права митрополитів і діоцезальна влада єпископів), а також діоцезального майна, включно із виплатами єпископам («cathedraticum»). Граціан перейшов до обговорення питань права власності та розгляду «privilegium fori» (право священнослужителя на розгляд його юридичної справи в церковному суді) (С. 11), здатність священнослужителів свідчити (С. 12), право на десятину (С. 13) і церковна заборона на лихварство (С. 14). Справи 16–20 присвячені правам ченців та ординарних (звичайних) каноніків і монастирським установам загалом. Констатовано, що викладання побудовано несистематично, Граціан під час обговорень вільно переходить до інших тем (як-от права церковного притулку або проблематики власницьких церков – права патронажу). Справи 21–26 розглядають обов'язки клерікальної ієрархії, клятву / присягу (С. 22), визначення справедливої війни й основи середньовічного закону народів (С. 23), відлучення (С. 24), привілеї (С. 24–25) і злочинність магії (С. 26). У канон про привілеї Граціан додав розлогий коментар про папську владу. Наголошено, що справи з 27 до 36 присвячені юридичним питанням, які стосуються мирян, переважно шлюбному праву. Зазначено, що представлений Граціаном аналіз перешкод для шлюбу став основою канонічного шлюбного права. У «трактат про шлюбне право» Граціан вставив «трактат про покаяння», розділений на сім розрізнень.

Третій розділ «Про освячення» поділений на п'ять розрізнень (він був відсутній у першій редакції «Декрету»): починається з освячення церкви та інших освячень церковних об'єктів (D. 1) і продовжується до Євхаристії (D. 2), святкових днів і часу посту (D. 3), хрещення (D. 4) та підтвердження (D. 5). У цьому розділі немає коментарів Граціана, тому деякі дослідники вважають, що ця частина «Декрету» залишилася незавершеною.

Наголошено, що, згідно із сучасними уявленнями, «Декрет» складався як усталений текст не за один або за два прийоми, робота суттєво змінювалася з часом у міру розвитку поглядів автора на право. З'ясовано, що на першому етапі роботи Граціан створив навчальний інструмент для особистого використання під час викладання, згодом він перетворив його на навчальний текст, потім на посібник для священників та суддів і, нарешті, на всеосяжний кодекс канонічного права. Зазначено, що Граціан використав систему ієрархії постанов, побудовану з урахуванням часу, місця їх видання, приналежності певній інстанції чи авторитету. Зроблено висновок, що свідома відмова від розгляду теологічних аспектів і зосередження тільки на правовому боці питань та «казусів» була схвально сприйнята іншими каноністами й мала вирішальне значення для подальшого розвитку права та юриспруденції Церкви, оскільки сприяла відділенню каноністики від теології та оформленню в самостійну дисципліну.

У підрозділі 2.2 «Внесок професійних юристів у розробку доктрини канонічного права. Декретисти й декреталісти» проаналізовано трансформацію канонічного права з дисципліни, заснованої на поясненнях «Декрету» Граціана («старе право») в правову систему, започатковану на папських декреталіях («нове право»). Зазначено, що першими змінами були додавання розділів і витягів з римського права до Граціана. Нові тексти отримали назву «палеї», їх вставляли в текст або додавали на береги сторінок. Встановлено основні різновиди коментарів до «Декрету» Граціана декретистів: «глоси» або «апарати глос», «абревіатури», «суми». Виноски («глоси») зазвичай копіювалися на берегах сторінки рукопису (текст «Декрету» займав центральне місце). Деякі з них надають контекст для факту чи аргументу, наведеним у тексті. Деякі визначають терміни або розрізняють їх. Є примітки – перехресні посилання на уривки в решті «Декрету». Якісь примітки критикували, виправляли визначення, сперечалися з аргументами Граціана та інших глосаторів. Констатовано, що «апарати» деколи писалися на берегах рукописів. Імена коментаторів не завжди зберігалися. Зазначено, що каноністи створили багато «абревіатур» (скорочень) тексту Граціана, вони робили це досить механічно, але іноді додавали коментарі, які доповнювали або замінювали текст трактату. «Суми» зосереджувалися на детальному викладенні окремих тем. «Суми» найчастіше писалися окремо від книги, яку коментували. Зроблено висновок, що «глоси» до «Декрету» є найважливішим досягненням болонських юристів XII і початку XIII стст. Традиція глосування «Декрету» завершилася створенням Йоганом Тевтоніком «Звичайної (ординарної) глоси» близько 1215 р. Більшість пізніших рукописів і ранніх друкованих видань «Декрету» містять «Звичайну глосу». Наголошено, що доктринальна та юридична робота Болонської школи надихнула подальше папське й соборне законодавство.

Зазначено, що поширення папських декреталій і систематичне застосування римського права до канонічної юриспруденції стали двома основними тенденціями подальшого розвитку церковного права. Констатовано, що папські постанови почали займати все більш важливе місце в канонічному праві з 1160-х років. Спочатку невеликі, несистематичні збірники вводили як додатки до «Декрету» Граціана. «Колекції» декреталій не були систематично впорядковані, це ускладнювало їх використання. План і структуру нової системи канонічного права надав «Бреварій» Бернардо Павійського. Вперше приватну канонічну «колекцію» схвалив папа Інокентій III (1198–1216), зокрема засвідчив автентичність збірки декреталій Петра Беневента.

З’ясовано, що трьома сферами використання нової юриспруденції були судова процедура, шлюбне право та структура церковного правління. Наголошено, що збірник «Liber Extra» папи Григорія IX (1227–1241) уже не просто зібрання законодавчих положень, а вперше уніфіковане канонічне право, норми якого претендували на однакову обов’язкову силу. Зазначено, що впродовж XIII ст. збірники декреталій стали «офіційними» компіляціями, замовленими папством і надісланими для вивчення в університети. Епоха створення та поширення «приватних» декретальних колекцій, становлення канонічного права минула. Почалася епоха домінування уніфікованого канонічного права в середньовічній Західній Європі.

Розділ 3 «Розвиток канонічного права впродовж XIII–XIV століть» забезпечив аналіз папського та соборного законодавства завершального періоду в оформленні «Корпусу канонічного права». В інституційній історії Західної Церкви владна дилема співвідношення авторитарного та представницького принципів володарювання була вирішена створенням конструкції, що поєднала принцип папської приматії (всевладдя) з практикою Вселенських і загальноцерковних Соборів. Граціан зазначав, що церковні закони (канони) є або декреталіями понтифіків, або статутами (конституціями) соборів. Він констатував наявність соборів універсальних і провінційних. Провінційні собори поділялися на ті, що проводилися під керівництвом Римського понтифіка, тобто за участю легата святої Римської Церкви, й ті, що проходили під керівництвом патріархів, примасів або митрополитів окремої провінції. Церква звикла до таких пленарних зібрань, які ставали все більш репрезентативними не лише для Церкви в Римі, чи папських світських володінь, чи навіть Італії загалом, а й для всієї Латинської Церкви. Ця конструкція проіснувала від Середньовіччя до сьогодення.

У підрозділі 3.1 «Внесок загальноцерковних Соборів у розвиток канонічного права» зазначено, що Собори, реформа та відродження канонічного права, папської та єпископської влади були взаємопов’язані: доцільність і виправданість «нововведень» у канонічну традицію, реформування організаційної структури Церкви, приведення канонічного права у відповідність з новими історичними реаліями були надактуальними завданнями й вимагали переосмислення досвіду минулого з їх вирішення. Констатовано, що перевизначення дисциплінарної влади церковної ієрархії було основою реформаторського руху й кульмінацією програми реформ, а папські та легатські Собори впродовж понад століття демонстрували та юридично закріплювали першість (приматію) пап. З’ясовано, що Собори демонструють зростаючу прихильність до правової та інституційної єдності всередині Латинської Церкви. Наголошено, що Третій Латеранський Собор був демонстрацією відновленої єдності Латинської Церкви й визнанням папського керівництва в ній. Підкреслено, що Собори відображають зростаючу церковну централізацію під владою папства, але ще більш важливо вони свідчать про зростання доцентровості – тенденції звертатися до центру за підтримкою та владою – паралельно зі зростанням апеляційної юрисдикції папства. Четвертий Латеранський Собор був кульмінацію адміністративної та законотворчої діяльності з реформування Церкви папи Інокентія III (1198–1216). Аналіз соборного законодавства показав, що Собор був підсумком законодавчої та правової еволюції, яка тривала від Першого Латеранського Собору, поєднавши запозичення із «ius antiquum» з тогочасним соборним і декретальним правом. Констатовано, що основним досягненням Четвертого Латеранського Собору був істотний збірник законодавства (71 конституція). Наголошено, що впродовж XII століття була сформована загальноєвропейська система церковної юрисдикції та виникла потреба в унормуванні технічних аспектів юридичної процедури. Підкреслено, що Четвертий Латеранський Собор започаткував кардинальні зміни як у церковному, так й у світському судочинстві: після соборної заборони поступово зникають випробування (вогнем і водою) та ордалії як метод доказування в судовому процесі. Найбільш вагомими нововведеннями в церковне

законодавство стали: заборона участі кліриків у винесенні й виконанні смертних вироків, початок розробки скороченої процедури розгляду справ («ордо инквізіціоніс»), поширення практики проведення генеральних капітулів на всі релігійні ордени, зміни в шлюбному законодавстві.

У підрозділі 3.2 «Розвиток декретального та соборного законодавства в XIII–XIV століттях» проаналізовано розвиток папського та соборного законодавства з 1234 по 1334 роки. Констатовано, що Перший Ліонський Собор став відображенням нового етапу боротьби між двома панівними силами середньовічного християнства: папством та імперією. Зазначена жорстка позиція Інокентія IV: папа звільнив усіх підданих імператора від клятви вірності й під загрозою відлучення заборонив їм коритися Фрідріху Штауфену як імператору та королю; понтифік закликав імперських князів-виборників обрати нового імператора. Вказано, що п’ять конституцій містять результати обговорень Собором викладених у листах про скликання й інавгураційній промові питань: церковна реформа (дві конституції), Латинська імперія та держави хрестоносців на Святій землі (потреба у військовій допомозі), татари (військово-оборонні заходи, створення системи оповіщення), хрестовий похід (оголошено про початок та визначено джерела фінансування). Підкреслено, що 22 соборні конституції присвячені юридичним питанням: проблеми захисту церковного майна та інтересів кліриків; спрощення, здешевлення та прискорення церковного судочинства; забезпечення сторін кваліфікованою допомогою для захисту їх інтересів у ході судового розгляду; приборкання несумлінних суддів; проведення принципу справедливості у винесенні судових рішень; приводи і порядок застосування церковного відлучення.

Зазначено, що Другий Ліонський Собор старанно готувався (майже два роки), передбачав діалог церковної влади з вірянами і мав на меті: 1) об’єднання Східної і Західної Церков (6 липня 1274 р. проголошено Ліонську унію); 2) відвоювання Святої землі (папський проєкт передбачав припинення воєн між християнами на 6 років; для фінансування хрестового походу, збору хрестоносної десятини було створено спеціальні податні округи – «колекторії»); 3) церковну реформу. Проаналізовано 31 конституцію (постанову) Другого Ліонського Собору про: походження Святого Духа; обрання на церковні посади; заборону висвячення кліриків з іншого діоцеза; двоєженців; обов’язки суддів; судоговорення, звільнення від покарання, здобуте силою; церковні пребенди; неможливість відчуження церковної власності; чернечі ордени; податки та мита; церковний імунітет; лихварство; злочини та заподіяні ними збитки; відлучення. Собор визначив порядок обрання нового папи на конклаві. Наголошено, що політичні завдання Собору (об’єднання церков, хрестовий похід) з різних причин не були здійснені, а соборні законодавчі конституції через посередництво збірника декреталій папи Боніфація VIII («Книга шоста») увійшли до «Корпусу канонічного права».

З’ясовано, що В’єнський Собор продовжував сталу соборну традицію попередніх століть, але водночас він давав відповіді на невідкладні виклики часу. Встановлено, що під час підготовки соборних рішень були розглянуті численні скарги кліриків і підготовлені соборні конституції (тобто створена відповідна

правова база) з таких гостроактуальних питань, як проблема чисельних порушень церковного імунітету, втручання в церковні справи, посягання на церковну власність (насамперед земельну) та юрисдикцію (десятина, заповіти, контракти) з боку світської влади й проблема єретичних («вільний дух», бегарди та бегінки) й неортодоксальних груп (мусульмани), які жили у християнському світі. Наголошено, що жоден попередній Собор не зібрав і так чітко не висвітлив труднощі, які стосувалися не лише стосунків Церкви зі світом, але також і передусім внутрішні труднощі, конфлікти, зловживання, ознаки занепаду, які потребували реформ. Зазначено, що соборні конституції намагалися виправити досить конкретні й надто поширені зловживання, було обрано засіб щодо компромісу та поміркованості. Вказано, що робота Собору стала більш ефективною й водночас зріс контроль папи за різними підготовчими комісіями, а через них – за рішеннями Собору. Підкреслено, що В'єнський Собор сприяв юридичному обґрунтуванню папської приматії та подальшому зростанню прерогатив римських понтифіків у Церкві. Конституції Собору увійшли до сьомої книги «Корпусу канонічного права» – «Клементин».

Збірники папських декреталій припинили укладати в середині XIV ст., юриспруденція почала зосереджуватися на застосуванні канонічного права. Замість важкої систематичної переробки правових джерел у формі структурованих юридичних збірників декреталій в університетській освіті та судовій практиці почали домінувати хронологічні «колекції», які зберігалися в реєстрах папської канцелярії. Фундаментальною тенденцією європейської культури з XII ст. і надалі стала революція писемної культури, яка в галузі права привела до стрімкого зростання кількості юридичних пам'яток (нові категорії документів Римської курії, документація регіональних синодів, записи справ місцевої церковної юрисдикції). Значний вплив на формування норм папського декретального права мали судова й діловодна практики Римської курії. Призначені для внутрішнього користування формуляри, підручники «artis dictaminis», збірки судових рішень, папських конституцій і листів, хоч і не мали законодавчої сили, але є важливими джерелами з історії канонічного права, оскільки зафіксовані в них норми, процедури, діловодні практики послужили безпосереднім джерелом або зразком для папського «загального права» та поширилися на всю Церкву.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягає у комплексному аналізі закономірностей становлення й розвитку системи канонічного права в Західній Європі в період класичного Середньовіччя (XII–XIV стст.) та з'ясуванні здобутків і перспектив його вивчення в сучасній історико-правовій науці. Відповідно до поставленої мети й завдань сформульовано основні результати та пропозиції:

1. Констатовано, що концепція історії розвитку західноєвропейського канонічного права була сформульована у XIX ст. У XX столітті стався суттєвий стрибок у накопиченні знань про правничі зібрання XII–XIII стст. (датування,

авторство, рукописну традицію); зазнала змін дослідницька парадигма: історію канонічного права почали аналізувати як складник історії культури та загальної історії, як глобальний культурно-правовий феномен. У XXI ст. поширюється міжнародна співпраця дослідників. Проаналізовано інституційний складник викладання та вивчення середньовічного канонічного права. Встановлено внесок «національних шкіл» з дослідження церковного права у вивчення канонічного права класичного Середньовіччя. Зазначено вплив зовнішніх чинників на розробку історії канонічного права.

2. Джерелами канонічного права в період Античності та раннього Середньовіччя стали біблійні тексти, канони церковних соборів, папські декреталії, пенітенціали, патристичні тексти, римське право, капітулярії Каролінгів, теологічні та неканонічні праці.

3. З'ясовано безпосередні джерела праці Граціана: канонічні збірники «Панормія» та «Колекція трипартита» Іво Шартрського, «Колекція канонів» єпископа Ансельма Луккського (1036–1086), «Полікарп» (бл. 1111–1113) кардинала-диякона Григорія з титулом св. Хрізогона, «Збірка в трьох книгах» (1113–1120), «Книга про милосердя і справедливість» Алгера з Льєжа, «Етимології» Ісидора Севільського, «Сентенції магістра А.», ймовірно, Елмера Кентерберійського. Проаналізовано історіографію життя й творчості Граціана; структуру «Декрету» та дослідницький метод Граціана, подальший розвиток канонічного права як університетської дисципліни в рамках декретистики й декреталістики, постграціанські декретальні колекції, які увійшли до «Корпусу канонічного права».

4. Граціан часто звертався до Святого Письма для керівництва щодо канонічних проблем, оскільки, на його думку, всі людські закони, включно із канонічним правом, підпорядковані природному праву, яке міститься в Біблії. Граціан ніколи не вважав старозавітні приписи для Ізраїлю вічними законами, які повинні бути перенесені в його часи; він ніколи не брав приклади біблійних осіб як моделі для наслідування буквально в будь-якій ситуації. Граціан зазначав, що багато біблійних приписів більше не виконуються. Свідома відмова від розгляду теологічних аспектів і зосередження тільки на правовій стороні питань і казусів була швидко сприйнята іншими каноністами й мала вирішальне значення для подальшого розвитку права та юриспруденції Церкви, оскільки сприяла відокремленню каноністики від теології та оформленню в самостійну дисципліну.

5. Граціан здійснив намір зібрати, упорядкувати й раціоналізувати накопичений за попереднє тисячоліття закон Церкви у формі, яка полегшила б його вивчення та посилання на нього. «Декрет» Граціана – системно структурований збірник латинських джерел канонічного права від часів ранньої Церкви до XII століття, він містить 3 848 канонів, які згруповані в тематичні кластери.

6. Визначено основні етапи розвитку середньовічного канонічного права класичного періоду. Перший етап (бл. 1125 – бл. 1145): створення Граціаном «Гармонії суперечливих канонів» або «Декрету», розробки внутрішньо послідовної системи канонічного права, відділення каноністики від теології та оформлення у самостійну дисципліну. Другий етап становлення системи

середньовічного канонічного права (1140–1234) визначає трансформація канонічного права з дисципліни, заснованої на поясненнях «Декрету» Граціана, в правову систему, засновану на папських декреталіях, які мали претензію на загальну чинність і роз'яснювали питання церковного права. Дві основні тенденції подальшого розвитку церковного права: поширення папських декреталій і систематичне застосування римського права до канонічної юриспруденції. Третій етап (1234–1334) – епоха домінування уніфікованого канонічного права в середньовічній Західній Європі завдяки розвитку соборного й папського законодавства.

7. Основними етапами формування «Корпусу канонічного права» є: 1) написання Граціаном «Гармонії суперечливих канонів» або «Декрету» (бл. 1240 р.); 2) оприлюднення 1234 року «Декреталій» або «Liber extra» папи Григорія IX (1227–1241), автором «колекції» був домініканець Раймондо да Пеньяфорт; 3) законотворча діяльність трьох римських понтифіків кінця XIII – початку XIV століть: «Книга шоста» або «Liber sextus decretalium» папи Боніфація VIII (1294–1303), «Клементини» або «Конституції» папи Клемента V (1305–1314) та збірники «Extravagantes» і «Extravagantes Communes» папи Йоана XXII (1316–1334).

8. Епоха становлення канонічного права пов'язана з розробкою доктрини канонічного права викладачами європейських університетів. Епоха домінування уніфікованого канонічного права в середньовічній Західній Європі – це наслідок впровадження папського (декретального) та соборного законодавства. Впродовж XIII ст. збірники декреталій стали «офіційними» компіляціями, замовленими папством і надісланими для вивчення в університети.

9. Епоха правничого ренесансу в Західній Європі в XII столітті зазначалася рецепцією римського права, виокремленням цивільного та канонічного права від теології, появою факультетів права й докторських ступенів з обох прав в європейських університетах. «Декрет» Граціана та «Корпус канонічного права» загалом, безперечно, стали основою європейської правової культури. Зміст і методологія кодифікацій канонічного права сформували ядро західної правової традиції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Санжаров В. А. Витоки і джерела канонічного права в Західній Європі до Декрету Граціана. *Правова позиція*. 2022. № 1 (34). С. 5–9.

2. Санжаров В. А. Оформлення системи церковного права в Західній Європі у XII столітті. Декрет Граціана. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 6 (41). С. 18–21.

3. Санжаров В. А. Граціан і його твір «Згода розбіжних канонів»: юридичний Ренесанс в Західній Європі у XII столітті і канонічне право. *Держава та регіони. Серія: право*. 2018. № 4 (62). С. 133–137.

4. Санжаров В. А. Декретальне право в Західній Європі у XII–XIII століттях. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 421–423.

5. Sanzharov V. A. Historiografia niemiecka XIX-XX wieku według

średniowiecznego prawa kanonicznego. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. Lublin, 2023. № 3(55). S. 181–185.

6. Санжаров В. А. Перший Ліонський Собор (26 червня – 17 липня 1245 року): внесок в розвиток церковної юрисдикції і судочинства. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. Lublin, 2022. № 7 (51). S. 244–249.

7. Санжаров В. А. Організаційна складова вищої ланки церковного правосуддя в Середні віки та ранньо-модерну добу. *V Всеукраїнські науково-правові читання пам'яті доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, член-кореспондента Національної академії правових наук України Ніни Романівни Нижник :* збірник матеріалів, м. Ірпінь, 28 жовтня 2021 року. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2022. С. 125–130.

8. Санжаров В. А., Бинюк Н. М. Десятина в середньовічному канонічному праві. *Історія торгівлі, податків та мита :* матеріали XVI Міжнародної наукової конференції, м. Дніпро, 27–28 жовтня 2022 року. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2022. С. 48–49.

9. Санжаров В. А., Бинюк Н. М. Середньовічне кримінальне правосуддя згідно англосаксонському законодавству. *VI Всеукраїнські науково-правові читання пам'яті доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, член-кореспондента Національної академії правових наук України Ніни Романівни Нижник :* збірник матеріалів, м. Ірпінь, 27 жовтня 2022 року. Ірпінь, 2023. С. 96–99.

10. Санжаров В. А., Санжарова Г. Ф. Фіскальна політика Авіньйонських пап: історичні паралелі. *Міжнародне право XXI століття: сучасність та майбутнє :* зб. тез доп. Міжн. наук.-практ. конф., м. Ірпінь, 25 травня 2022 року. Ірпінь : Державний податковий університет, 2022. С. 219–223.

АНОТАЦІЯ

Санжаров В. А. Становлення та розвиток канонічного права в Західній Європі у XII–XIV століттях. – *Рукопис*.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Державний податковий університет, Міністерство фінансів України. Ірпінь, 2024.

У дисертації здійснено комплексний аналіз стану наукової розробки проблеми середньовічного канонічного права, основних напрямів сучасних досліджень і новітніх підходів до інтерпретації юридичних пам'яток. Встановлено внесок «національних шкіл» з дослідження церковного права у вивчення канонічного права класичного середньовіччя. Зазначено вплив зовнішніх чинників на розробку історії канонічного права.

Визначено основні категорії джерел, які забезпечили Граціану матеріали для «Декрету»: канони церковних соборів, папські декреталії, пенітенціали, патристичні тексти, римське право, капітулярії Каролінгів, а також частина підроблених юридичних текстів, теологічні та неканонічні джерела попередніх одинадцяти століть. З'ясовані безпосередні джерела праці Граціана.

Проаналізовано структуру та зміст «Декрету», дослідницький метод Граціана, подальший розвиток канонічного права як університетської дисципліни в рамках декретистики та декреталістики, постграціанські декретальні «колекції», які увійшли до «Корпусу канонічного права».

Висвітлено основні етапи розвитку середньовічного канонічного права в Західній Європі у XII–XIV століттях. Перший етап (бл. 1125 – бл. 1145) – створення Граціаном «Гармонії суперечливих канонів» або «Декрету», розробки внутрішньо послідовної системи канонічного права, відділення каноністики від теології та оформлення в самостійну дисципліну. Другий етап (1140–1234) – становлення системи середньовічного канонічного права, визначає трансформація канонічного права з дисципліни, заснованої на поясненнях «Декрету» Граціана, в правову систему, засновану на папських декреталіях, які мали претензію на загальну чинність і роз'яснювали питання церковного права. Дві основні тенденції подальшого розвитку церковного права: поширення папських декреталій і систематичне застосування римського права до канонічної юриспруденції. Третій етап (1234–1334) – епоха домінування уніфікованого канонічного права в середньовічній Західній Європі завдяки розвитку соборного й папського законодавства.

Визначено, що епоха правничого ренесансу в Західній Європі зазначалася рецепцією римського права, виокремленням громадянського та канонічного права від теології, появою факультетів права й докторських ступенів з обох прав в європейських університетах. «Декрет» Граціана і «Корпус канонічного права» загалом, безперечно, стали основою європейської правової культури. Їхній зміст і методологія сформували ядро західної правової традиції.

Ключові слова: канонічне право, Корпус канонічного права, «Декрет» Граціана, декретальне право, соборне законодавство, Середні віки.

SUMMARY

Sanzharov V. A. Formation and Development of Canon Law in Western Europe in the 12th-14th Centuries. **–** *The manuscript*.

The dissertation for obtaining the degree of Candidate of Law Sciences, Specialty 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal studies. State Tax University, Ministry of Finance of Ukraine, Irpin, 2024.

The dissertation analyzes the state of scientific development of the problem of medieval canon law, the main directions of modern research and the latest approaches to the interpretation of legal monuments. The contribution of 'national schools' to the study of church law in the study of canon law of the classical Middle Ages is established. The impact of external factors on the development of the history of canon law is noted.

The main categories of sources that provided Gratian with materials for the "Decretum" are identified: canons of church councils, papal decretals, penitentials, patristic texts, Roman law, Carolingian capitularies, as well as part of forged legal texts, theological and non-canonical sources of the previous eleven centuries. The direct sources of Gratian's work have been clarified. The structure and content of the

“Decretum”, Gratian's research method, further development of canon law as a university discipline within the framework of decretistics and decretalistics, post-Gratian decretal ‘collections’ that were included in the “Corpus of Canon Law” are analyzed.

The dissertation highlighted the main stages of the development of medieval canon law in Western Europe in the 12th–14th centuries. The first stage (ca. 1125–ca. 1145): Gratian's creation of the “Concordia discordantium canonum” or “Decretum”, development of an internally consistent system of canon law, separation of canon studies from theology and formalization into an independent discipline. The second stage (1140–1234) – the formation of the system of medieval canon law – defines the transformation of canon law from a discipline based on the explanations of Gratian's “Decretum” into a legal system based on papal decretals, which had a claim to universal validity and clarified legal issues. The two main trends in the further development of church law are the spread of papal decretals and the systematic application of Roman law to canonical jurisprudence. The third stage (1234–1334) is the era of dominance of unified canon law in medieval Western Europe thanks to the development of council and papal legislation.

It was determined that the era of legal renaissance in Western Europe was marked by the reception of Roman law, the separation of civil and canon law from theology, the emergence of law faculties and doctoral degrees in both laws in European universities. Gratian's “Decretum” and the “Corpus of Canon Law” in general undoubtedly became the basis of European legal culture. Their content and methodology formed the core of the Western legal tradition.

Key words: Canon Law, Corpus of Canon Law, Decretum of Gratian, Papal Decretal Law, Legislation of Church Councils, Middle Ages.

Підписано до друку 26.04.2024. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Друк. арк. 0,8. Тираж 100 прим.
Замов. № ___.

Видрукувано в Державному податковому університеті.
08205, Київської обл., м. Ірпінь, вул. Університетська, 31